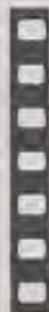

Pordenonei kincsek

Némafilm-jegyzetek
—nagyzenekarral

Apordenonei némafilm-fesztivál immár hatodik életévében újra bizonyosságot tett arról, hogy célja változatlanul a filmtörténet régi, veszendő és feledésbe merült értékeinek feltárása. A némafilm- emlékeket eddig a kutatók talán mostohán, vagy a filmek — változó időkben is megmutatkozó — értékeinek nem megfelelő módon kezelték. Így a még meglévő, vagy még talán fellelhető némafilmek értékükhöz és rangjukhoz nem méltó módon kerültek illetve kerülhetnek a közönség elé. A klasszikus művészetekben az érdeklődés már régen különböző korok stílusainak szellemi arculatai felé fordult, például a zenében régi korok zenéjének, a kor eredeti hangszereinek mai előadók által történő archaikus megszólaltatásával. A többi művészetben ez immár nemes hagyomány, a filmművészetben azonban még csak bántortalan, esendő, újabbkori örvendetes törekvés.

A 87-es szemle a maga korában az egyik legnagyobb, pontosabban a Biograph mellett a „másik” legnagyobb társaság, a Vitagraph cég filmjeit tüntette ki. A Vitagraph Co. a tízes és húszas években mind mennyiségben, mind minőségben méltó versenytársa volt minden más, a filmgyártás kezdődő konkurrenciáharcában résztvevő számottevő cégnek, beleértve az American Mutoscope and Biograph társaságot is.

Am ha nem számolhattak is olyan kiváló képességű rendezőkkel, mint D. W. Griffith vagy Thomas Ince, míg az egyik cég egy Thomas Ince-szel, addig a rivális sas egy másik Incével, nevezetesen Ralph Incével büszkélkedhetett. Mindezek ellenére a téma kutatóinak figyelmét mind-egyik jobban lekötötte a Vitagraph tevékenysége, s nem volt elég érdeklődés a Vitagraph stúdió munkássága iránt; ez sarkallhatta a fesztivál rendezőt arra, hogy retrospektív programjuk fókuszába a Vitagraphot állítsa.

Komoly kutatással több mint 150 filmet sikerült kiválasztaniok a szerencsésen megmaradt teljes kópiák közül, a „kiegészített” filmek mellett. A Vitagraph bemutató sorozatának jelszava „A másik sas” volt, mert akárcsak a Biographnak, a Vitagraphnak is egy kiterjesztett szárnyú sas látható a címerén. Ha néhány évvel ezelőtt valaki érdeklődni próbált volna a Vitagraph-filmek túlélő tekercei vagy a néhai stúdió történeti részletei felől, nem kaphatott volna érdemi választ.

A Vitagraph-kutatások meglepetéssel szolgáltak: a kutatók maroknyi filmet vártak, és több mint 600 címszóra, címre bukkantak, majd még további drámákra, vígjátékokra és dokumentum-méterekre derítettek fényt. Több mint egy év ku-

tatómunkája során derült ki, hogy a Holland Filmmúzeum Desmet-gyűjteményében csaknem 80 Vitagraph-mű van még, és ebből legalább harminc azonosításra vár. Így a fesztivál a retrospektív programjának első reggelét az eddig még azonosíthatatlan tekercek bemutatásának szentelte. Ily módon sikerült felvázolni a Vitagraph fejlődését mindenmű elfoglaltságtól és prekoncepciótól mentesen. A program bemutatta az elérhető legjobb kópiákat, a legjobb fotografiai minőség és a restaurálás értékeit tekintve. Néhány filmet gyengébb minőségük és állapotuk ellenére is műsorra tűztek érdekes és figyelemre méltó egyedi különlegességeikre, valamint kortörténeti újdonságaikra való tekintettel.

Az elveszett tekercs

„Habent sua fata libelli”. Ha igen, úgy ez a filmekre felsőfokon érvényes. Márkás és élő példaként szolgálhat erre a legújabbkori mozaikrejtvény megfejtése eredményeként újra bemutatathatóvá tett *Sadie Thompson* című, klasszikussá vált némafilm (1928) mába nyúló fatális utó-története. A film irodalmi alapja Somerset Maugham 1921-ben publikált *Miss Thompson* című novellája. A filmtervet megelőzte a novella *Eső* címen írt, háromfelvonásos színjáték-változata. 1922-ben mutatták be a Broadwayn, a botránnyos neves San Francisco-i prostituálttal, Jeanne Eagelsszel a főszerepben. Botránnyal és egyben átütő sikerrel. Eagelsnek negyedszázadon át is emlékezetesen megrendítő hatású (sokkoló) előadásában a korszaknak hosszanfutó, legemlékezetesebb darabja volt. A darab nagyszériás, többéves üzleti sikerének hatására született meg a filmprodukciónak a gondolata, az United Artists égisze alatt. Sikerült megnyerniük Gloria Swansont az abszolút női főszerepre, aki egymillió dolláros szerződésétől vált meg a film kedvéért a Paramounttól, valamint sikerült megnyerni Raoul Walsht, aki a Fox Stúdiótól búcsúzott el hasonló módon a filmterv kedvéért. Gloria Swanson megvásárolta az eredeti novella filmjogát, és két minőségben társult Raoul Walsh-sel: mint rendezővel és egyben mint férfi főszereplővel.

Walsh eddigi szerepeiben is az *action*

Korabeli rajz Gloria Swansorról; Gloria Swanson és Raoul Walsh a *Sadie Thompson*-ban

playing neves színésze volt, azaz a tettek embere, ideális alkat a filmbeni Tim O'Hara tengerészhadnagy szerepére. A másik főszerepre, Davidson lelkész szerepére, megnyerték Lionel Barrymore-t. A filmet a kritika szélsőségesen, a korabeli cenzúra pedig nevelésesen fogadta. Ennek ellenére a késői némafilmek, valamint az egész amerikai filmtörténetnek klasszikus darabja maradt. Három évvel később, a már berobbanó hangosfilmmel Lewis Milestone *Eső* címmel újra kamera elé vitte Joan Crawforddal e téma hangosfilm-változatát, amely szinte indigó-másolatnak tűnhet a Swanson-film, a *Sadie* nyomán.

„Raoul Walsh nagy rendező volt, telve vitalitással. Együtt írtuk a *Sadie Thompson* filmváltozatát, talán már sohasem tudjuk megtalálni a film eltűnt utolsó tekercsét. Hát nem bűn ez?” – nyilatkozta Swanson 1969-ben. Ezideig a filmnek egyetlen fennmaradt kópiája Gloria Swanson tulajdonában volt: néhai legjobb barátjától, Mary Pickfordtól örökölt beces emlékü kincsei között őrizte. Balszerencse folytán mindennek a tetejébe az történhetett, hogy az utolsó tekercs dekomponálódott, azaz a nitrát-filmeknek közismert, baktérium okozta emulzió-bomlása következtében teljesen megsemmisült. Azóta több vállalkozás indult egy talán még fellelhető kópia felkutatására Gloria Swanson hagyatékában, a Museum of Modern Art-on át, a George Eastman House-ig, valamennyi eredménytelenül zárult. 1983-ban, amikor a Kino International Co. megvásárolta a Swanson-alapítványtól az egyetlen hiányos kópiát, felajánlotta egy újabb, az egész világra szóló, még intenzívebb kutatás beindítását. Miután az is sikertelen maradt, Gloria Swanson és művész-producerei Raoul Walsh (1887–1981) születésének századik évfordulójának méltó megünneplésére elhatározták, hogy új megoldást keresnek. Az egyetlen lehetőség az maradt, hogy az eltűnt utolsó tekercsét rekreálják, azaz a film eredeti forgatókönyvének felhasználásával, minden létező és fellelhető feliratok, alcímek, köztes feliratok, inzertek segítségével, a film volt külföldi forgalmazóinak feljegyzéseiből, fellelhető memoároknak idevonatkozó részleteiből, a film felvételeinek, feljegyzéseinek, scriptnaplójának alapján, valamint minden fennmaradt és fel sem használt „still-” és reklámfotóinak felhasználásával a hiányzó részt újból létrehozzák. A munkálatok során felhasznál-ták a már említett Lewis Milestone *Eső*

című hangos verziójának néhány rövid, kimaradt szegmentumát, melyek elég jól idomultak a *Sadie Thompson* többi részletéhez, ugyanis Oliver T. March volt mindkét filmváltozat operatőre. Hónapokig tartó kutatások közben felvételek és vágások követték egymást. Az utolsó tekercs számos lehetséges variációját vetítették le, hogy megvalósíthassák az elérhető teljesértékű megoldást. A film összetett, ám erős hangulati hátteret felidézni hivatott kísérőzenéjének megírására és vezénylésére felkértek egy fiatal komponistát, Joseph Turrin-t. Turrin élt a követelményekkel és a lehetőségekkel. Új ideákat, friss lendületet és lelkesedést vitt a kifáradt terembe. Így egy örökre emlékezetes filmnek újbóli bemutatója koronázta a film újrateremtőinek igyekezetét és szinte reménytelennek tetsző fáradozását. A Kino International Co. tette lehetővé e különös újbóli premiért, átmentvén egy klasszikus és emlékezetes filmet.

Élő mozi Hollandiából

A *Skrien* című holland filmújság és kiadója, az Oppenbaar Kunstbesit (Holland Művészeti Intézet) bemutatott két kivételes értékű némafilmet, amelyek előzőleg már feltűnően nagy sikert arattak Hollandiában. A *Gloria Transita*, Johan Gildermeyer 1917-ben készült filmjét, amely a maga nemében különös és egyedi kísérlet az operafilm műfajában, valamint Ernst Lubitsch mesterdarabját, a *Lady Windermere's Fant*. Mindkét filmet öt kitűnő holland zenész közreműködésével. A *Gloria Transita* bemutatóján pedig tovább bővítve négy neves operaénekes felléptével. Mind a kamaraegyüttesnek, mind a két produkciónak Hub Mathijsen a vezetője, aki egyébként tenorhegedűn játszik a kitűnő zenekarban. A hajdani ősbemutató eltűnt eredeti kottái helyett ő írta a mai előadás új partitúráját. Eme, mondhatni, újravirágzó zenei műfajnak az elsőszámú, legjobb specialista Hollandiában. A közelmúltban komponált új zenét Murnau *Faust*, valamint Zelnick *Die Weber* című filmjéhez. Pontosan hetven évvel és három hónappal a hajdani hágai ősbemutató után nyílt mód a *Gloria* újbóli bemutatójára a fesztivált megnyitó díszelőadásként, ahogyan azt annak idején eredeti formájában előadták: négy operaénekeskel és zenekarral. Johan Gildermeyer egyike azon úttörőknek, akik a film és a zene szoros összekapcsolódásának, szinkronitásának lehetőségén munkálkodtak, és a *Gloria* Gildermeyer próbálkozásainak egyedi remeke. Elsőként sikerült a képi költészetnek és a zenének elbűvölő együttes szépségét nyújtania. A szinkronitás az időben úgy történt még, hogy zenészt al-

kalmaztak a film felvételénél és ugyanaz az előadó önmaga produkcióját kísérte a film vetítésekor. Gildermeyer is ezt a módszert alkalmazta a *Gloria Transita*-ban.

A zenei rekonstrukciót nehezítette az a tény, hogy Gildermeyer pénzügyi okokból kihagyta a kórust az operarészletekből, és nem készített tiszta átmeneteket. Ennek ellenére Hub Mathijsen igen jó összehatású partitúrát írt, és a kiváló zenei produkció, koncerteken is ritka kitűnő előadásban hangzott, nemcsak Gounod *Fausz*jának legszebb részeit tartalmazza, hanem néhány utcai balladát is, Brahms zongoraquintettjéből és harmadik zongoranégyeséből is felidéz élményfokozó részleteket, amelyek ritka szellemben és magas muzikalitással árnyékolják és ragyogtatják fel a film lírai és drámai arculatát.

A második élő-mozi produkció jelentette a fesztivál közép-idejének élményt nyújtó előadását. Ernst Lubitsch, Oscar Wilde színdarabja nyomán, 1925-ben nevezte el az ő első viktoriánus komédiáját *Lady Windermere, s Famek*.

Ez a mű egyike ama legkitűnőbb négy némafilmnek, amelyeket Amerikában készített, és ez Lubitsch második hollywoodi periódusának mesterdarabja. A kompozíció egyébként is fénypontra volt egy 1984-ben a Holland Filmmúzeumban tartott Lubitsch-retrospektív sorozatnak. A film zenei kompozíciójához Hub Mathijsen csak saját óriási könyvtá-

rára és könnyűzenei archívumára támaszkodhatott. Csaknem hatvan, korabeli zenerészletet sikerült könnyű, ám nem eleganciával egybeötvöznie, melyeket a kamarazenekar egy tőle szokatlan könnyűzenei stílusban adott elő. A hangélmény, a zenei hangvétel és hangzás a maga módján visszafogott, de illékonyan játékos, utánozhatatlanul tökéletes zenei megfelelője Lubitsch e filmben remek ízléssel megrajzolt társadalmi analízisének. A film az uralkodó osztályok hipokrizisét gúnyolja ki, remekül játszván az emberek társadalmi és életterbeli kapcsolataival. A félszázadnyi, mindent romboló idő ellenére is mintaserű, gyönyörű kópia, a nyugat-berlini Német Filmalapítvány produkuma.

Az előző, ötödik évad mágikus záróestje után Carl Davis, aki a napokban még Londonban vezényelte legújabb, a *The General* című filmhez komponált zenedarabját, jelenleg pedig a *Ben Hur* partitúráján dolgozik, visszatért, hogy a fesztivál záróakkordjaként egy újabb élő-mozi koncerttel ismét nagyszerű záróél-

John Bunny a *Pickwick Paper*'s című filmben

Tóth János montázs

ményt nyújtson a maga komponálta és dirigálta *A nagy parádéval*. *A nagy parádé*, King Vidor filmje, a húszas évek végén mind Amerikában, mind Európában a kor kiemelkedő és emlékezetes sikere volt. Új bemutatójának zenei kompozíciója a Thames televízió, valamint az angol négyes csatorna megbízásából készült. Carl Davis muzsikája minden tekintetben megfelelő, zene és film magas szintű egységét valósítja meg. Nem kis bátorság kellett Milánó, Cremona és Velence búvkorének szomszédságában, a magasigényű olasz muzikalitásnak e kitüntetett térségében dirigensi pálcát ragadni és elvezényelni egy száztagú szimfonikus zenekart, a sötétben, a színpad hatalmas fehér vászna alatt.

Itt kellene többoldalas tanulmányt írni a filmek és az ilyen típusú zene szimbiózisáról. De talán mindenekelőtt be kellene mutatni nálunk is egy ilyen művet valamelyik koncert-színházban: gondolkodj netán olyan épületre, amely előző életében reprezentatív premier-mozi volt. (Az Erkel színház.) Sem a magyar filmművészetnek, sem a magyar zeneéletnek nem lehetne ártalmára egy hasonló koncert-kísérelt. Igényes zenészek és zeneértők talán nem is szentelnek sok figyelmet e műfajnak, mivel a zeneirodalom olyan túlhaladott és kimerített régiójával való

rokonságról van szó, mint a programzene, a zenekari szvittek, a nyitányok, a közzenék, szimfonikus költemények vagy a klasszikus balettzene. Egy középszerű sikeredett produkció esetén mentségül végülis tisztességes távolságban egymásra mutogathat az élő karnagy és a már régen az idő szakadékába hullott némafilmrendező. Mindez igaz. . . Amde. . . Mégis. . .

Egy jótékony fellobbanás, egy nagy-szerű és nemes „epidemia” van terjedőben Európában: a klasszikus némafilmek, a ma embere számára új életre keltett, úgynevezett élőmozi-előadások újbóli másod- vagy tán harmadvirágzása. Amíg e sorok nyomdafestéket látnak, Frankfurt am Mainban egy még újabb élőmozi-zene symposion indul, újonnan restaurált klasszikus némafilmek élőzeneivel történő előadás- és bemutatósorozata, neves komponisták, zenekarok, dirigensek, kamaragyüttesek és szólisták közreműködésével. A némafilm történetében eddig is voltak néha alkalmi vállalkozások, ám a hajdani mozikoncerteknek szinte csak Amerikában voltak nagyszabású és növekvő tradíciói, természetesen ezek is inkább csak egyedi jelleggel. Bár köztudott, hogy Amerika nagyvárosaiban a felvirágzó Nickel Odeonok korszakában, a kezdeti Seeburg, Peerless, Welte Sohn zongorák, majd Photo Playerek társaságában több mint kétezer színházban moziorgonák szóltak, mint például a század zenei diadalaként hirdetett Rudolph Wurlitzer Co. által készített Wurlitzer Unit Orchestrák. A még igényesebb színházak a koncert igényű, nagy templomi

vagy székesegyház-méretű, többmanuálos, mindenható-hangzású orgonákkal voltak felszerelve. Nem beszélve a szimfonikus zenekar kísérete nagyszabású élőkoncert premierekről. . . Tehát a frankfurti hatnapos rendezvénysorozat egy másik tradicionális európai zenei nagyhatalom újszellemű alkotói kísérlete. Az újrafelfedezett némafilm-előadóművészet iránt felélenkülő nemzetközi érdeklődés növekszik. E rendezvény is első nyilvánossága lesz a századelő legújabb feltárt és restaurált, játék-, dokumentum- és kísérleti filmjeinek, az Ifjú Német Filharmónia, valamint más nemzetiségű koncertgyüttesek és neves dirigensek közreműködésével. Az élőmozi-koncertbemutatókkal párhuzamosan, a régi opera termeiben némafilmzene-improvizációs kurzus indul zongora-, valamint orgonaelőadók számára.

E terület a filmkultúrának csak egy újraéledő holtága, vagy élőbb lenne a múlt, mint a jelen? Vagy a jelen élné a múltat? Vagy a múlt éli a jelenet? Szerencsére Pordenone minden évben felfedezi, ápolja és állandóan ápolva építi azt a múltat, amelynek jövője van.

TÓTH JÁNOS